

Ko' Paal

KU KWANTIK LE NOJOCH AYIK' AALILO'

Amigos de Sian Ka'an, A.C.

F. Sgar*
IT 2002

amigos

de Sian Ka'an

Conservando el patrimonio Natural de Quintana Roo

iJunp'éeel ximbal ichil
le noj k'áaxo', le ak alche'o'ob
tak u táamil le k' aa' nabo'!

MÁAX YÁAX TUUKULTE:
Marco A. Lazcano Barrero

TS'ÍBILO'OB:
Gonzalo Merediz Alonso
Irene Ku Doporto
Edgar Sánchez Londoño

MÁAX SUTEJ ICH MAYA:
Francisco Chimal Chan

MÁAX BEETE U YOCHELO'OB:
Edgar Sánchez Londoño

MÁAX TS'AE U BIIXIL:
Alejandro García Martínez
Dafne Avilés Vences

MÁAX K'AAMEJ:
Rafael Durán García
Gonzalo Merediz Alonso
Rosa Ma. Loreto Viruel

2ª edición

Apartado postal 770 c.p. 77500 Cancún Quintana Roo México

www.amigosdesiankaan.org

amigos@amigosdesiankaan.org

2006

Ti' junp'éeel chan kajtal maaya'e kajakbal junp'éeel la'tsilil ti' yaan le noolo' chiich, yuum, na' yéetel oxtúul paalalo'ob ki'imak u yoolo'ob tan u baaxalo'ob paach u naayo'ob.

Na' tik bin
j-meeyaj ich kool.

K paatike'ex
chúumuk k'fin.

¿Ba'axten k pak'ik
k'úum p'aak yéetel
le xi'i'mo'?

Yan ya'ab jejelaas nek'o'ob
yaane' ku yaantikubao'ob bey
muuch' yani ko'obo'.

In waalike' ma' jaaj wa ya'ab jejelaas
ba'alo'obi. In k'ajoolo' chen ich kool.
kajtal yéetel k'áax.

Ma' jaaji' le ka' wa'ako'. Yan ya'ab
jejelaas paak'alo'ob ba'alche'o'ob yéetel
ya'ab xan tu'ux kajakbalo'ob je'ex le
k'aana'abo'.

Ko'Paal

Ya'ab ba'alo'ob yaan k'a'abetako'ob
tik ba'apach kex yan sutuke', ma'
chen ch'aabil u yila'aali'.

Jach jaaj chan ko'paal te' tolo'
yaan jump'eel yook'ol kaabil
jats' utsi tu'ux je'el u paajtal a
kaxtik jump'eel ayik'alil.

Edgar
II - 2002

¡Le k'aanabo!...
¡Jump'éeel nojoch ayik'alil!
¿Chen baale' tu'ux yaani'?

5

Bey ma' tu yilaje' ka utslaji ichil ya'ab bo'ono'be' kalamchaj u yilik le k'áaxo'obo' yéetel le ba'alche'obo' jejelaas bixo'ob nojoch'o'ob yéetel mejentako'ob...

¿Ba'ax ka beetik way k'áaxe?
¡Quirrrrr, quirrrrr!

Tin kaxtik jump'éeel ayik'alil.

Kux wa muka'an je'ex to'one' u ti'a'al u kanantiko'on ti' sajbentsilo'ob.

8

Tu seebkatile' chun u chichantal.

¿Ba'ax ku yuuchu teen?
¡AA! ¿Ba'ax uuch teeni'?

6

Ma' u jaak'al a wool... ¿Ma' wa taak a k'ajoltik ba'alo'ob tuumbentaki?...
Je a ka' suutul je'e bixili'eche'.

Teene nojochchajen. ¡juntúul jach chichan p'aajen!

7

...Taakchaj u yilik le ba'ax ku beetiko'obo'...

¿A wojla'?... to'on bisik le k'aan yis u ti'a'al u yaantal'le' loolo'obo'.

9

Le ch'iich'oobo' k-tit'besik neek'o'obo' tu laakal tu'ux.

A jujump'éeel k'aax yéetel ba'alche' yaan ba'ax ku beetko'ob jach k'abet.

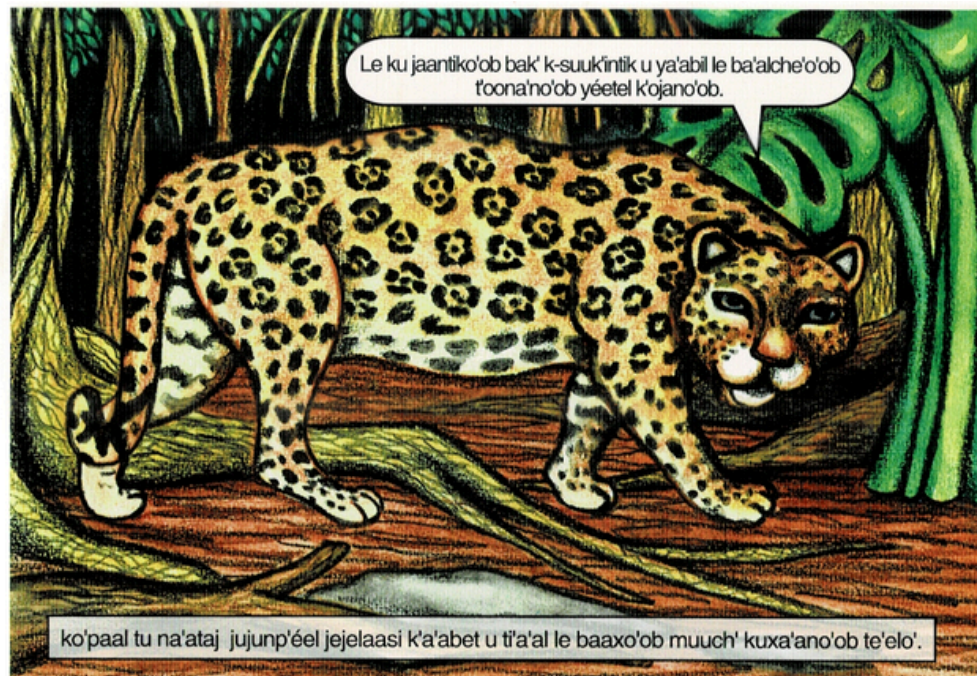
10

Chen ba'ale' le maako'obo' tun xulsiko'ob ti' le tu'ux kajano'ona.

¡Beeyo' yan xan u xulsiko'ob ti' to'on!

Ko'paale' k'aajti' le ka tu ya'alaj u nool beeya' ¿baaxten ka ch'ínik le otsil mejen ch'íich'o'bo' ma' mix ba'a ku meetiko'ob teechi'?... "Wa ka ch'aakik junp'éel che' yaan a paak'ik ka'ap'éel".

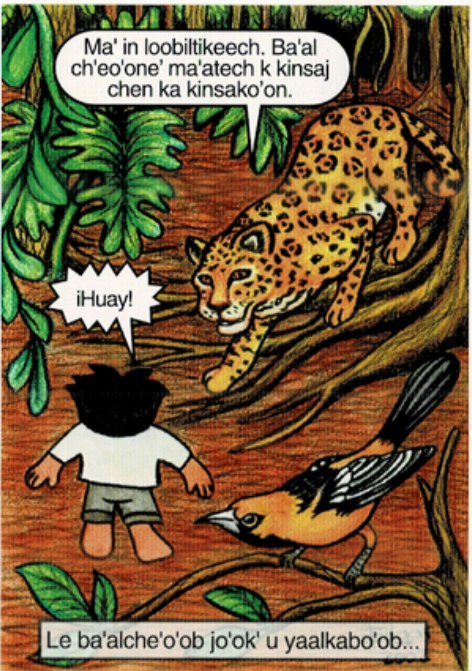
Le ku jaantiko'ob bak' k-suuk'intik u ya'abil le ba'alche'o'ob t'oonano'ob yéetel K'ojano'ob.

ko'paal tu na'ataj jujunp'éel jejelaasi k'a'abet u ti'a'al le baaxo'ob muuch' kuxa'ano'ob te'elo'.

Tin wojeltaj taan a kaxtik ba'a jach k'a'abet... junp'éel ayik'all.

Waaye' tu laakal Jach k'a'abet jak'bentsil yéetel k'a'abet.

Ma' in loobitikeech. Ba'al ch'eo'one' ma'atech k kinsaj chen ka kinsako'on.

¡Huay!

Le ba'alche'o'ob jo'ok' u yaalkabo'ob...

Je'el u paajtal a je'eskaba' te'elo' u ti'a'al ma' a beetik u p'atal k meeyaj te áak'aaba'.

Yaan ba'alche'o'obe' ti' kuxano'ob te' tu xa'ay le che'o'obo'. Junp'éel kúuchil tu'ux mix ba' al u yúuchul to'one' yéetel yaan jaanali'.

Ma' a saajaktal. Teene' chen yich che' kin jaantik. Kin ti't'besik neek'o'ob te' tu laakal le k'áaxo'oba yéetel kin wantaj u ti'a'al u k'askunta'al.

¡Yaan ya'ab ja' te' way kúuchil jach jats'uts'a !
 Jach te'elo' ti'a'an le k'aana'abo'... yéetel le ayik'alilo'.

Le kaaj aaje' tu yilaj junp'éeel ba'al jach jak'bentsilil mix junteen u yiilej: ¿Ak'alche'o'ob?

¡Uaayyy!...
 ¿Ba'ax le je'elo'?

¡Tin jats'imba te' tuunicha'!

¿Ta lobiltaba?

¡Ma' tuuncheni, juntuul aaken!

Ma' ch'aik saakil le och kano'oba' mix ba' ku beetiko'ob wa ma' u yuubikuba'ob saajko'ob.

¡Teene' ma' tin p'u'usajil!

Chen ba'ale' yaan máak mina'an u na'ate ku chukik u ti'a'al u ko'onol u k'ewel.

¿Te'exe' a K'ajole'ex le Kaana'abo?

Jaaj, chen baale' k bin te' tu'ux ets'ekbal le ja'o u ti'a'al k beetik k k'u.

Xiimbalnaj te' tu beelo' ka ok te tu'ux yaano'ob K'áax yéetel su'uk...

Tu seeblakile' bin tu beel paak'i u K'uuchúul te' tu'uxa'an le che'o'ob ch'iikitak u je'ek'abo'ob tak lu'urno' tu kanantaj u péek yok'ol u motso'o'ob yo'osal ma' u buutu.

¿Te'exe te' a tale'ex te' K'aanabo'maasa'?

¡Jaaj! La kayo'obo' j taalo'on waye' u ti'a'al u yaantal k mejenil.

Le tu'ux ets'ekbal le ja'o jump'eel kúuchil tu'ux je'el u beytal k nojochtale'.

¡Ay!... ¿ba'axe je'ela'?

...Tumen ma' tu yilaj u beele' ko'paale' lu'ub ti' jump'eel jool.

Luubech tin sajkab lela' in k'u xeen ta beel ma'ili' p'uujkene'.

Jach jela'an u ja'i le waaye'.

waaye' ku xaak'pajal u jail le K'aanab yéetel le lagunao'

Jaj, ja' salam ch'ooch'. Le tu'ux kajano'on ya'ab ba'alche'ob yéetel mejen k'áaxo'ob.

Te uchik u bin iknal le k'aanabo' tu yilaj jejelaas kúuchilo'ob tsikbalt'a'an ti' tumeen u yuum ich kool mejen k'áax, ak'alche'o'ob, le tu'ux ma ya'ab che'yaano'ob le che'o'ob ch'ikitako'ob lu'umo'ku plakan biskuba'ob kex jach jela'antako'ob.

K'úuchij te' k'aanabo', jak'aan u yoole' tu yilaj tu laakal.

Taalen in wil le k'u tu'ux tin ts'aj u je'o'obo'onajko'. Beet uts ma' a jo'osike' je'o'obo' tumen taitak u ch'esk ubaj u chan aakil ja'.

Ma tuuklik aakil ja.

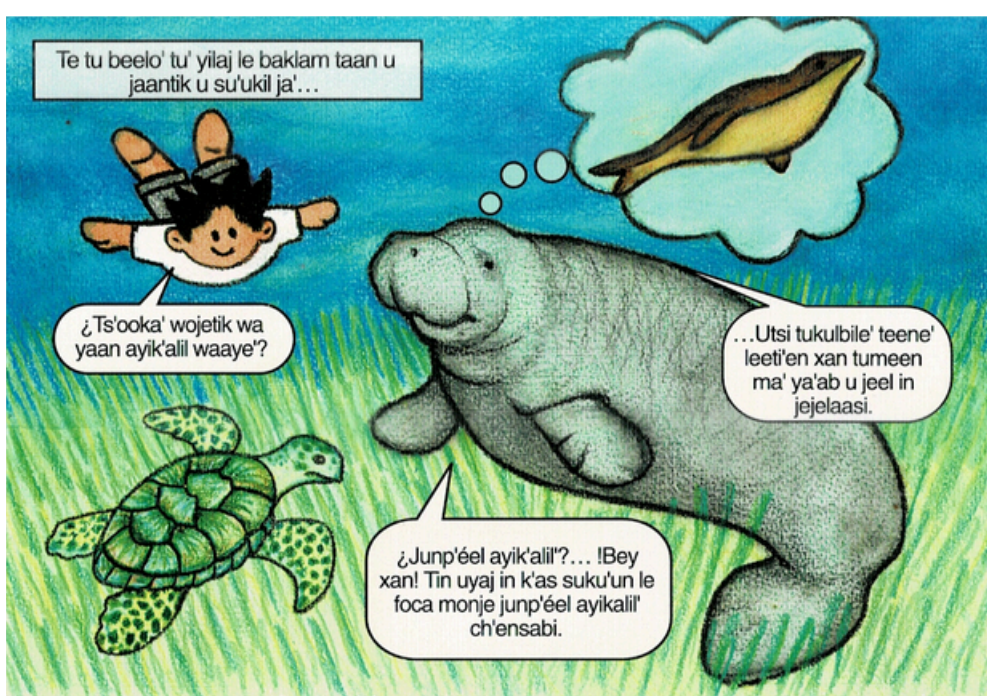

¡La xka' jats'utsil le k'aanaba!
¿Chen ba'ale' laj a ch'ooj waale'?

Ba'ax yaan te' tu táamil le k'aanabo' leti' wa le ayik'aallo?

Machaba uts, yaan in biskeech a wil utsil ya'ab boonilo'ob.

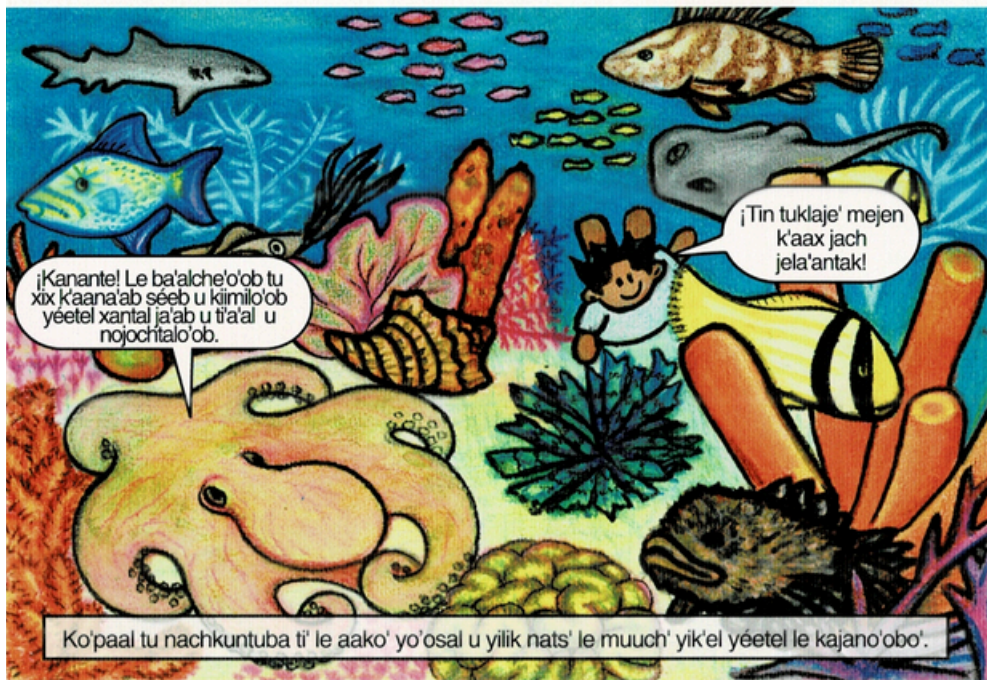

Te tu beelo' tu' yilaj le baklam taan u jaantik u su'ukil ja'...

¿Ts'ooka' wojetik wa yaan ayik'alil waaye'?

...Utsi tukulbile' teene' leeti'en xan tumeen ma' ya'ab u jeel in jejelaasi.

¿Junp'eel ayik'alil'?... !Bey xan! Tin uyaj in k'as suku'un le foca monje junp'eel ayik'alil' ch'ensabi.

¡Kanante! Le ba'alche'o'ob tu xix k'aana'ab seeb u kiimilo'ob yeetel xantal ja'ab u ti'a'al u nojochtalo'ob.

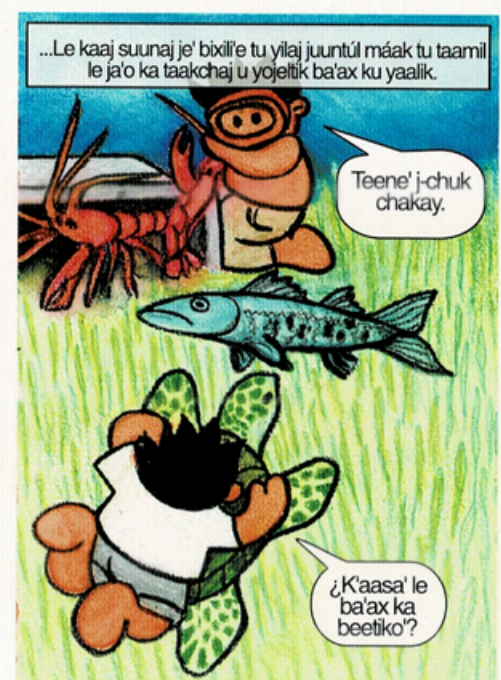
¡Tin tuklajje' mejen k'aax jach jela'antak!

Ko'paal tu nachkuntuba ti' le aako' yo'osal u yilik nats' le muuch' yik'el yeetel le kajano'obo'.

Tak u kaxtik u jeel ba'alo'obe tu ka' chichankunsuba u ti'a'al u yilik le mejen yik'el k'aana'ab.

To'one' k jaantik u xooxot'al bak' ku p'aatik le nukuch kayo'obo' bey xan le ba'alo'ob jach mejentak'o'obo'.

...Le kaaj suunaj je' bixil'e tu yilaj juuntul maak tu taamil le ja'o ka taakchaj u yojetik ba'ax ku yaalik.

Teene' j-chuk chakay.

¿K'aasa' le ba'ax ka beetiko'?

Ma' chen k beetik te k'iino'ob a'la'ano' yeetel k chuukik chen le beetak ku cha'abalo'.

¡Ma'alo'ob bey ka' tsikik le ba'alo'oba!

¡Buka'aj jats'utsilo'ob je' u pajtal u yailla'al waye'!

¡Tu laakal le kúuchilo'oba' jach jak'beetsililo'ob!

¡Viva!
¡Vivaaaa!

Chen ka tu yuubaje' ichil u ki'imakil u yoole' taan u suut tu jaajil.

¡Uaay!... ¿Ba'ax úuchi?...
¡Ba'ax jats'uts' naayile' ts'ook u yaantal teeni'!

¡Uuchteen jump'éeel nochoj ba'a!...
binen te' k'áaxo', te' tu'ux akakbal le ja'o yeetel tu taamil le k'aanabo'.

Ta wilaj taan tu laakal le ayik'alik yaan te' tu ba'apachil.

¡Jaaj! ¡Ts'o'oke' ta' kaxta le nojoch ayik'alilo'!

Le nojoch ayik'alilo'o leeti'. Le jejelaas much' ba'alche'o'ob yéetel le k'áaxo'ob.

Kaxante yéetel Ko'paal le noj ayik'alilo'

"K li'isk le ka'anal maya paak"

Ko'paal tak u na'akal tu yok'ol le maya paak'o u ti'a'al u cha'antik te ka'ano' u ba'apachil, yaantej u ti'a'al u li'isik le maya paak'o ts'iibte u k'áaba' le ba'alche'o'ob tak le xiwo'ob te toj ts'iibo'ob, cha'ante le yochelo'ob yéetel u ts'iibil u ti'a'al a kaxtik biixil a chupik.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

U nuuki

MIKEL XIX K'ANAB

BUTU K'AX

MAX KAY

BAK HAA

BAK LAM

CHAB

BATS

KEEJ

CHIT

Edgar
II - 2002